

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Արհեստագիտութիւնը Պարսկաստանում

Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ Պարսկաստանի պէս բնական բերքերով հարուստ երկիրը, իւրաքանչիւր տարի արտահանում է օտար երկիրներ միայն 78 միլիօն ֆրանկի ապրանք, իսկ ներմուծում է 132 միլիօն ֆրանկի, ուրեմն այս երկրի առևտրի տարեկան ընդհանուր չրջանառութիւնն է 210 միլիօն ֆրանկ, միջոցառ փոքրիկ Հօլլանդիան, որ 50 անգամ փոքր է Պարսկաստանից, արտահանում է իւրաքանչիւր տարի մօտ 1900 միլիօն ֆրանկի ապրանք, ուրեմն 25 անգամ աւելի, քան Պարսկաստանը, իսկ այդ երկրի առևտրի տարեկան չրջանառութիւնն է 3500 միլիօն ֆրանկ, ուրեմն մօտ 18 անգամ աւելի:

Պարսկաստանը, այս քսաներորդ դարումն անգամ, չունի գործարաններ եւրոպական մոդով առած, ուստի և չի կարելի խօսել գործարանական կեանքի մասին այս երկրում:

Բեղգիական մի ընկերութիւն, մի քանի տարի առաջ, բացեց Թէհրանի մօտակայքում չաքարի գործարան, բայց վնաս արեց և ստիպուած եղաւ փակել գործարանը:

Պարսիկ ահեստաւորները իրանց տանը մասնաւոր գործարաններ են պահում, վարձում են բանուորներ և աշխատեցնում նրանց: Հասկանալի է, որ այստեղ անչափահասների աշխատանքը ոչ մի հսկողութեան չի ենթարկուած և յաճախ կարելի է տեսնել գորգի գործարանում, դադգեահի առաջ նստած աշխատելիս 8, 10 տարեկան մանուկներ, որոնք ամբողջ օրուայ աշխատանքի համար ստանում են միայն... 4 կոպէկ, չորս շահի պարսից փող: Բանուորի ամենալաւ օրավարձն այս երկրում

համարում է մի դռան (1 ա. 36 կողմից)։ Օրական աշխատանքի տեւողութիւնը 12—14 ժամ է, երբեմն նաև աւելի։ Հասկանալի է ինքն ըստ ինքեան, որ բանուորի Զատուելու գէտքում ոչ մի վարձատրութիւն չի ստանում նրա ընտանիքը, թէև պէտք է նկատել, որ այդ շատ հազիւ է պատահում այս երկրում, որովհետև մեքենաները և շոգին գեո ևս մուտք չեն գործել այստեղ արգիւնարեութեան մէջ։

Ամենածագկած արհեստը այս երկրում գորգագործութիւնն է և Պարսկաստանը իւրաքանչիւր տարի արտահանում է օտար երկիրներ չորս միլիոն ֆրանկի գորգ։ Հռչակուած են իրանց ընտիր յատկութիւններով և գեղեցիկ գործուածքով Թաւրիզի, Խորասանի և մանաւանդ Բիրմանի գորգերը, Ընտիր են նաև Սոփուգ-Բուլաղ գաւառակի գորգերը իրանց ամրութեամբ, այդ գաւառակի ընակիչները պարապում են անասնապահութեամբ և իւրաքանչիւր տարի վաճառում են Թաւրիզ և ուրիշ քաղաքներ մեծ բանակութեամբ բուրգ։ Թաւրիզում և ուրիշ տեղեր գործ են ածում նաև ընտիր մետաքսեայ գորգեր, որոնք շատ թանկ են գնահատուած Պակաս հռչակ չեն վաճելու։ Պարսկաստանի առևտրական շուկայում նաև Անգրկասպեան երկրի ընտիր գորգերը, Եւրոպական մի քանի ընկերութիւններ և կիւրպէնիկեան առևտրական տուներ Պոլսում զրազուած են բացառապէս գորգեր գնելով և արտահանելով եւրոպական նշանաւոր վաճառատեղիներ, զլխաւորապէս Բերլին, Նիւ-Յօրք, Վաշինգտօն, Գերմանական Յիդլեր ընկերութիւնը 30 տարուց աւելի է, ինչ պարապում է գորգի առևտրով և գնում է իւրաքանչիւր տարի 200,000 մանէթի և աւելի գորգ։ Այդ ընկերութիւնը բացել է հարաւային Պարսկաստանում, ինչպէս յիշուած էր «Մուրճում» նաև սեփական գորգի գործարան, միայն ինչ որ պարսիկ վաճառականի անունով, որովհետև նախապաշարուած պարսիկները չեն յօժարում քրիստոնեայի համար աշխատել և մեծ օրավարձ են պահանջում։ Թաւրիզի Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութիւնը մի քանի տարի առաջ բացել էր քաղաքումս գորգի գործարան, բայց մի տարի պահելուց յետոյ ստիպուած եղաւ մնասով փակել գործարանը։

Գորգերը այստեղ ծախուած են քառակուսի արշինով, իւրաքանչիւր քառ. արշինը 3—7 թուման և աւելի, նայած գորգի յատկութեան։ Մետաքսեայ գորգերի քառ. արշինը ծախուած է 20—25 թուման և էլ աւելի (թումանը հաւասար է ուստական երկու ուղբուն)։ Ընդրիտ հաշիւը ջոյց է տալիս, որ մի գորգի վրայ, որի երկարութիւնն է 8 արշին, իսկ լայնութիւնը

3 արշին, ծախք լինում է 125—132 (թուման*), իսկ այդպիսի մի գորգը ծախում է 150—170 (թումանով, ուրեմն մի այդպիսի գորգի վաճառումից զուտ արդիւնք մնում է 18—38 (թուման):

Հետաքրքրական է գորգի գործարանի ներսը. մի գետնափոր, մեծ սենեակում դրուած են մի քանի մեքենաներ (դադգեահներ), իւրաքանչիւր դադգեահի առաջ նստած են մի քանի մարդիկ, գործում են և երգում: Ի դէպ է նկատել, որ Պարսկաստանում շատ արհեստաւորներ, մանաւանդ որմնադիրները երգելով են գործ կատարում և այն որմնադիրը աւելի շատ գործ և պատուէրներ է ստանում, ով աւելի լաւ է երգում: Որմնադիրն ցեխ, աղիւս, և կամ կիր է հարկաւոր, նա այդ բոլորը խնդրում է գործաւորից երգելով և դիմելով նրան զանազան փաղաքական խօսքերով՝ «աչքիս լոյս», «հարազատ», «եղբայր» և այլն:

Յաճախ մտածել ենք, թէ ինչո՞ւ Պարսկաստանի հայ վաճառականներից ոչ ոք մինչեւ օրս չէ ձեռնարկել գորգի առեւտրին, մինչդեռ այդ առեւտուրը շատ աւելի շահաւոր է, քան նուշի և սաքալայի առեւտուրը, որով բացառապէս պարապում են նրանք և միշտ էլ եկել ենք այն եզրակացութեան, որ դրա պատճառը Պարսկաստանի հայ վաճառականի տգիտութիւնը, լեզուներ չիմանալն է և արեւմտեան Եւրոպայի առեւտրական կենդրոններին միանգամայն անծանօթ լինելը: Պարսկաստանցի հայ վաճառականը դեռ չի թօթալիւ իրանից պապերից ժառանգած աւանդական հայեացքների լուծը, երանելի տգիտութիւն ունի այն բոլորի մասին, ինչ որ կատարւում է իր բնական երկրի սահմաններից դուրս և այն կարծիք է, որ վաճառականութիւնը ոչ թէ գիտութիւն է, այլ ազարտ խաղ, որտեղ յաջողութիւն կամ անյաջողութիւն կախուած է միայն բերմունքից: Եւ այդպիսի անմիտ վերաբերմունքի հետեւանքը այն եղաւ, որ Պարսկաստանի հայ վաճառականները այս տարի այնպիսի մեծ նիւթական վնաս ունեցան, որ այսուհետեւ հաղիւ թէ տասնեակ տարուայ ընթացքում կարող լինեն վերադառնալ նախկին վիճակին:

Կապերտագործութիւնն եւս բաւական մեծ ծաւալ ունի Պարսկաստանում, բայց կապերտները տեղական գործածու-

*) 24 լիտր ներկած թել, իւրաքանչիւր լիտրը $3\frac{1}{2}$ (թումանով) — 84 (թուման, բանտուրներին վարձ 48 (թուման, ենթադրելով, որ այդ գորգի պատրաստութեան վրայ աշխատում են 4 բանտուր 4 ամիս ժամանակով. $84 \div 48 = 132$;

թեան համար են և չեն արտահանում սառը երկիրներ: Արգարիւում և շրջակայքում գործում են ընտիր կապերաներ, որոնք իւրաքանչիւր հարուստ մարդու տաննամասնեակէի գարգը կարող են կազմել: Բացի կապերաներից այս երկրում գործում են նաեւ թաղիքներ (բէշա). թաղիքը գործում են ուզտի բրդից գլորելով, տաննց մեքենայի օգնութեամբ:

Պարսկաստանում գործում են նաեւ ընտիր չալեր (Անտրի կոզմերում) հագուստի համար. այդ չալերը գնում են մինչեւ իսկ եւրոպացիք և հագուստ կարել տալիս:

Թաւրիզում, Բէհրանում և համարեա ամենուրեք այս երկրում գործում են նաեւ ընտիր ջէջիմներ՝ բրդից և մետաքսից: Զէջիմը սուսական կէս արշին լայնութիւն ունեցող մի կտոր է. շերտաւոր նկարներով զարդարուած. տեղացի հարուստները և եւրոպացիք գնում են ջէջիմի ընտիր տեսակը վարագոյրների և սեղանների ծածկոցների համար: Ընտիր տեսակի ջէջիմի արշինն արժէ 2—3 դրան, կամ 40—60 կոպէկ: Բիրմանում և ապա Բէլուջիստանի սահմանին մօտիկ գանուոյ Բիշմիր քաղաքում գործում են ընտիր տեսակի չալեր, որոնք ծախուում են քաչով՝ մրսխալը 1—2 դրան, կամ 20—40 կոպէկ: Այդ չալերը կրում են կրօնապետները, իբրեւ գլխի ապարօ, և հարուստ դասի կանայք, իբրեւ զարդարանք:

Սպահանի մօտակայքում գործում են նաեւ ընտիր տեսակի պարսկական թաւիշ, որ իր փայլով գերազանցում է մինչեւ իսկ եւրոպականը և ծախուում է արշինը 3 ոտքի:

Պարսկաստանում գործում են նաեւ ընտիր կտաններ, գանազան տեսակ չիթեր և այլն:

Ինչպէս յայտնի է, այս երկրում կանայք փողոց ելնելիս ծածկւում են կապոյտ ծածկոցներով, որոնք կոչւում են չարսաւ. չարսաւները լինում են հասարակ և կամ մետաքսեայ: Այդ չարսաւները գործւում են Պարսկաստանում: Պարսկաստանի գիւղերում ձմեռնային պարապմունքներից մէկն էլ զիլա պատրաստելն է. չիլան կարմիր ներկած կտաւ է, երբեմն ծաղիկներով զարդարուն: Շիլան պատրաստում են հետեւեալ կերպով. կտաւի վրայ առանձին տեսակի տախտակներով, որոնց վրայ փորագրուած են զանազան նկարներ, տպաւորում են նկարներ զանազան գոյնի, բայց գլխաւորապէս կարմիր և գորշ:

20—30 տարի առաջ այս երկրում պատրաստում էին մեծ քանակութեամբ գիւլի չիթ (ծաղկաւոր չիթ), որ տեղական պէտքերին բաւականութիւն տալուց յետոյ կոպկաս էլ էր արտահանւում, բայց այժմ այդ չը կայ:

Պարսկաստանը թէեւ դեռ չի մտել գործարանական կեանքի շրջանը, բայց կրում է իր վրայ դրա հետեւանքները՝ նկատելի է, որ այս երկրում տնայնագործութիւնը և մի քանի արհեստներ տարէջ տարի ընկնում են և այդ այլ կերպ էլ չէր կարող լինել, երբ Պարսկաստանի շուկաները հեղեղում են անգլիական և ռուսական ապրանքներով, որոնք անհամեմատ աւելի ընտիր են և էժան, քան տեղական գործուածքները:

Ռաշտում ասեղնագործում են մահուդի և թաւշի վրայ սեղանի ընտիր ծածկոցներ և թամբի զարդարանքներ: Պարսկաստանը իր բնական բերքերը վաճառք է հանում աւելի իրրեւ հում նիւթ, քան մշակուած: Այսպէս այս իրերից իւրաքանչիւր տարի մեծ քանակութեամբ բուրդ է գնում Ռուսաստան և Անգլիա, իսկ հում մետաքս դուրս է տարւում երկրից իւրաքանչիւր տարի մօտ 10 միլիոն ֆրանկի: Շերամաբուծութեամբ պարսկում են առհասարակ միջին Պարսկաստանի բնակիչները, գուվում է մանաւանդ Ռաշտի մետաքսը, որ գնում է գորգերի և ընտիր մետաքսեայ գործուածքների վրայ:

Զարգացած է Պարսկաստանում նաեւ ոսկերչութիւնը. Թաւրիզը, Սպահանը և Թէհրանը հռչակուած են իրանց ընտիր ոսկերիչներով: Մենք տեսել ենք Սպահանի ոսկերիչների քանդակները արծաթեայ չաքարամանի, լուցկիների տուփի վրայ և հիայեալ, քանդակի նրբութիւնը, գեղարուեստական կատարելութիւնը չի թողնում ոչինչ աւելի ցանկալ: Այստեղի ոսկերիչները (գլխաւորապէս Զանգան քաղաքինը) արծաթից շինուած իրերի մէջը զարդարում են արծաթեայ մանր օղակներով, որ կոչւում է չաքաք և գեղեցիկ տեսք է տալիս արծաթից շինուած իրին: Ոսկերչութեան մէջ հայերը պատուաւոր տեղ ունեն գրաւած. Թաւրիզի, Թէհրանի ընտիր ոսկերիչները հայերն են: Թէհրանի ոսկերիչներից մէկը շինել է հանգուցեայ շահի համար մի գլօբուս, որ իր տեսակի մէջ ընտիր գործ է համարւում: Այդ գլօբուսը ոսկուց է, լեռները նշանակուած են աղամանդներով, իսկ գետերը՝ փիրուզայով: Մենք տեսել ենք Թաւրիզի հայ ոսկերիչներից մէկի ներկայ գահաժառանգի համար շինած արծաթեայ մատուցարանները. աւելի ընտիր գործ Պարսկաստանում անկարելի էր ցանկալ:

Մի արհեստ, որ Պարսկաստանում խիստ յետաձնաց, ոգորմելի վիճակի մէջ է, այդ հիւսնութիւնն է և դրա պատճառը այս երկրի՝ անտառներից զուրկ լինելն է: Ամբողջ Ատրպատականում միայն Ղարաբաղի ունի ընդարձակ անտառներ, բայց նրանք էլ անխնայ կտրատւում են ածուխի համար և դու-

ցէ շատ հետո չէ այն ժամանակը, երբ Ասորգաստիւնը ստի-
պուած կը լինի ուրիշ տեղերից ամուսի բնակ առաջ իր համար:
Մագանդարանի շուրջը սփռուած են բնաշարակ, խիտ անտառ-
ներ, որոնք իրանց դարուստը ատուերնեւում ապաստան են տա-
լիս անասպատի թագաւոր ասիւծին և արիւնուշտ փայրին:
Այդ անտառները չահագործուած է մի յոյն, որ իւրաքանչիւր
տարի արտահանում է Եւրոպա, գլխաւորապէս Յելենաստան և
Իտալիա, մի քանի հարիւր հազար մանէթի բնախր տեսակի
փայտ: Ռուսաստանն ևս իւրաքանչիւր տարի ստանում է
մօտ 200,000 պուլ բնախր տեսակի փայտ: Մագանդարանի ան-
տառները գլխաւորապէս հարուստ են տոսարի ծաւերով
(СЭМИНТЫ), որ փայտի վրայ փորագրելու համար միակ յարմա-
րաւոր նիւթն է ներկայումս: Տեղացիները չինում են բնախր
տեսակի տրեղներ և փորագրում են կափարիչի վրայ ասիւծի,
փագրի և այլ պատկերներ: Պէտք է նկատել, որ Պարսկաստանի
լաւ հիւանները հայեր են: Փայտի պակասութիւնն է անշուշտ
պատճառ, որ Պարսկաստանում սենեակների յատակները փայ-
տեայ չեն:

Ապակեգործութիւնը դեռ ևս նախնական վիճակի մէջ է,
իրաւ է, տեղացիները գիտեն պատրաստել ապակի, բայց տե-
ղական ապակեայ գործուածքները անհաշակ, ողորմելի, անն և
գիւրաբեկ բաներ են: Ուրմիի չրջակայքում կայ բնախր կաւ,
որից տեղացիները չինում են զանազան ամանեղէն: Ապահա-
նում կաւեայ ամանները դրսի կողմից պատուում են սպիտակ
վերնիճով (глазурь), նոյն Ապահանում և չրջակայքում պատ-
րաստում են սպիտակ կաւից բնախր աղիւմներ, որոնց մի կող-
մը աննապակու փայլ ունի: Այդ աղիւմները իրանց ձեւով և
մեծութեամբ յիշեցնում են ռուսական ИЗРАЗОК-ները, գրանց
վրայ ռուսացիկ կերպով գուրս են բերուած պատկերներ դար-
մանալի ճարտարութեամբ: Այդ պատկերներից մէկը ներկայոյ-
նում է երեք կնոջ և երկու տղամարդու, որոնք սենեակում
նստած խօսում են իրար հետ: Կանանց հագուստը ամենուրեւ
նման չէ պարսիկ կանանց այժմեան հագուստին: Այժմ, ինչպէս
յայտնի է, պարսիկ կանայք տանը չրջում են համարեա կիսա-
մերկ՝ ի ցոյց դնելով իրանց մարմնի պլաստիկ ձեւերը՝ տղա-
մարդու զգայական կիրքը գրգռելու համար, մինչդեռ մեր տե-
սած նկարի վրայ պարսիկ կանայք հագել են երկար դէրիա, որ
ծնկներից զած է իջնում, կոճկում կրծքի վրայ՝ թողնելով վզի
տակ աննշան գեկօլաէ: Այսպիսով ուրեմն արդարանում է մի
ռուս ճանապարհորդի կարծիքը, որ պարսիկ կանանց այժմեան

հագուստը նորագոյն ծագումն ունի *):

Տեղական արհեստների մէջ պէտք է յիշատակել նաև թելագործ կօշիկների պատրաստութիւնը, որոնք տեղական բառով կոչում են զիվա: Այդ կօշիկները պատրաստուում են զլխաւորապէս Համադան քաղաքում, այդ կօշիկների վերին երեսը գործում են թելից, իսկ ներքանը (ПОДОШВА) շինում են զանազան ցնցոտիներէրից: Այդ կօշիկները ամառուայ համար, որ բաւական շոգ է լինում այս երկրում, միակ յարմարաւոր հագնելիքն են:

Տեղական տնայնագործութեան մէջ գուլպաների գործելը մեծ տեղ է բռնում: Պարսիկ կանայք ձմեռը գիւղերում գործում են բրդէ գունաւոր գուլպաներ, իսկ սպիտակ բամբակեայ գուլպաները հայ կանանց ձեռքի գործն են: Այդ գուլպաները մեծ մասով տեղումն են գործածւում, թէեւ Կովկաս էլ արտահանւում են: Պարսկաստանի հայ կանայք գուլպաներով տուն են կառավարում, ընտանիք են կերակրում և երեխաներ մեծացնում: Մեզ շատ անգամ պատահել է լսել կարծիք, որ, եթէ կայ հայ կեանքի մէջ կուլտուրական մի տարր, այդ հայ կիինն է և պարսկաստանցի հայ կինը այդ կողմից իրաւամբ արժանի է մեր յարգանքին: Պէտք է միայն տեսնել, թէ որպիսի անձնութիւններով եւ իր ամուսնու հետ միասին տանում է կեանքի լուծը, որպիսի սիրով և անձկութեամբ սպասում է իր տարիներով արդէն անյայտ, կորած ամուսնուն, որպիսի անյողգողութեամբ տանում է աղքատիկ կեանքի բոլոր զրկանքները, վաճառ չի հանում իր տան պատիւը և ամօթը և դուր կը լըցուէք խորին հիացմունքով դէպի նա, դէպի հայկական ընտանիքի այդ նահատակ—մայրը և կ'ըմբռնէք թէ ի՞նչ շինող ոյժ է ներկայացնում հայ ընտանիքի մէջ հայ կինը: Եւ Պարսկաստանի հայ աղքատ կանանց ապաւէնը գուլպան է, գործում են անդադար, օր ու գիշեր, ծախում և կերակրում իրանց զաւակներին: Եւ քանի՜, քանի՜ ընտանիքներ ազատուել են բարոյական անկումից շնորհիւ դրա: Մի քանի տարի սրանից առաջ, երբ կենսական մթերքները այնպէս թանկ չէին այս երկրում, գուլպաներից ստացած արդիւնքով կարելի էր ամբողջ ընտանիք կերակրել, բայց այժմ—հչ:

Մի քանի խօսք էլ ասենք Պարսկաստանի արհեստաւորների ներքին կազմակերպութեան մասին:

Պարսկաստանում միեւնոյն գործով պարապող արհեստաւորները ունեն իրանց պետը, որ տնօրինում է նրանց մէջ ծա-

*) Ломизикий—„Персія и персы“ էջ 112—114.

զամ մանր մէծերը և նրանց ներկայացուցիչն է իշխանութեան առաջ: Այսպէս, օրինակ, ասկերիչներն ունեն իրանց պետը, որ կուուի է զարգացրալի, կամ, եթէ թարգմանեալ հայերէն, ակերչապետ, զերմակները՝ իրանց զարգիւրալին և այլն: Արհեստաւորների պետի իշխանութիւնը ժառանգական է, եթէ ժառանգները արժանի են այդ պատուին. իսկ եթէ արժանաւոր ժառանգներ չը կան, այն ժամանակ արհեստաւորները ընտրում են իրանց միջից իրանց համար պետ և ներկայացնում ի բարձրագոյն հաստատութիւն: Երբեմն զահաժառանգը և կամ նահանգապետը նշանակում են արհեստաւորների պետին ըստ իրանց հայեցողութեան:

Պարսկաստանը բնական բերքերով հարուստ մի երկիր է. մի հեղինակաւոր ռուս մասնագէտի կարծիքով *) միայն Ղարաղաղում ահագին հանքային հարստութիւններ կան—պղինձ, երկաթ, կապար, արծաթ: Ուրմիի լիճը աղի մի անսպասելի աղբիւր է ներկայացնում. էլլրուսը հարուստ է քարածուխով և ընտիր փիրուղայով. կայ նաեւ նաւթ: Բայց այդ բոլոր հարստութիւնները, զժախտաբար, չեն մշակում, քնած են երկրի խորքերում: Սակայն, երբ երկաթուղիները ամեն ուղղութեամբ կը կտրան այս երկիրը, երբ այս երկրի ընդարձակ գաւառներում կը լսուի շոգեմէքենայի սուլոցը, այն ժամանակ կը զարթնեն այս երկրի քնած ոյժերը, կը մշակուեն երկրի խորքերում թաղուած հանքային հարստութիւնները և Պարսկաստանը ռաբ կը կոխէ քաղաքակրթութեան հաստատ հանապարհը: Պարսկաստանի ապագան մեզ պայծառ գոյներով է երևում, որքան էլ ճշնշող և յուսահատական է այժմ նրա իրականութիւնը: Այդ երկիրը զեռ եւս գեր ունի խաղաղութեամբ պատմութեան ասպարիկում:

Յ. ԿԱՐԱԿԱՆԵԱՆ.

Նաւթաղիւնաբերութիւնը Պարսկաստանում

Սեքարաց եւրոպացիների հետազոտութիւնները ցոյց տուին, որ հարուստ նաւթահանքեր ունի և մեր հարեւան Պարսկաստանը: Պարսից Մոցին կից, Արարատան կամ Խուժաստան նահանգում, ինչպէս և Կաուրխտանում, որ կից է Թիւրքիայի

*) Ломинский—«Персія и персы», էջ 167.